

УДК 371.8.061:377.3

Світлана Грищенко

ПРОБЛЕМА САМОСТВЕРДЖЕННЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Однією з універсальних потреб людини, що визначають успішність її соціалізації та індивідуалізації, є потреба в самоствердженні: переживанні цінності своєї особистості, значущості “Я” в тому соціальному контексті, в якому особистість існує. Глобальні суспільні зрушення, що відбуваються в Україні, вимагають підвищення якості професійної компетенції кожної особистості, рівня її соціальної мобільності, конкурентоспроможності на ринку праці та в різних сферах діяльності. Потреба в самоствердженні характеризується індивідуальними способами задоволення, які зумовлено відмінностями в рівні етично-вольового розвитку індивіда, його життєвих пріоритетів ставлення до світу, які визначають перевагу якісно різних життєвих стратегій. Є. П. Нікітін і Н. Є. Харламенкова визначили, що функціональне самоствердження здійснюється через три стратегії: самопригнічення, домінування, конструктивного самоствердження, які пов’язані зі вступом до дії різних потреб і цінностей [6, с. 36]. Домінантна стратегія базується на потребі володарювання, відчутті особистої переваги над іншими, стратегія самопригнічення – на потребі уникати ситуації напруги, конструктивне самоствердження – на потребі в особистісній самореалізації та переживанні соціальної значущості своєї особи. Характер самоствердження значною мірою визначає соціальну адаптацію особистості, яка дорослішає, є регулятором їх поведінки і діяльності. Деструктивні стратегії самоствердження (самопригнічення і домінування), достатньо поширені в юнацькому середовищі, приводять не тільки до негативних явищ у поведінці особистості, що росте, але і до втрати правильної життєвої орієнтації, сенсу життя. Оскільки стратегія домінування базується на потребі володарювання, відчутті особистої переваги над іншими, то ця стратегія веде до розвитку соціально незрілої, не охочої брати на себе відповідальність за свої дії, агресивної особистості, яка утверджує своє “Я” за рахунок придушення гідності інших людей. При стратегії самопригнічення формується особистість із високим рівнем тривожності, комплексами неповноцінності, якою легко маніпулюють інші, безвідповідальна, схильна до асоціальної поведінки. Педагогічна проблема полягає в тому, щоб в процесі соціалі-

зації, яка складає пріоритет загальної освіти, здійснилося формування у студентів соціального фаху готовності до конструктивного самоствердження. Проте педагогічний аспект проблеми до теперішнього часу не отримав належного віддзеркалення. Проблема виховання особистості майбутнього соціального педагога та соціального працівника, здатного до реалізації активної внутрішньої позиції щодо власного вдосконалення залишається досить актуальною.

Генезис самоствердження особистості у процесі дорослішання представлений у докторській дисертації психолога Н. Є. Харламенкової (Москва, 2004 р.) [9]. Особливостям стратегій професійного самоствердження в педагогічній діяльності присвячено психологічне дослідження С. О. Лебедева (Санкт-Петербург, 2002 р.) [5]. Нечисленні дослідження російських учених присвячені самоствердженню школярів у навчальній діяльності (Г. Г. Лаптева (Воронеж, 1999 р.) [4], М. О. Козирєва (Саратов, 2000 р.) [3], Т. Д. Байрамкулова (Карачаєвськ, 2004 р.) [1]. Характеристика феномена конструктивного самоствердження, специфіки його біосоціальної природи в роботах І. Канта, А. Шопенгауера, А. Адлера, К. О. Абульханової-Славської, Л. А. Кандибовича й інших, вивчення функцій самоствердження в розвитку особистості дозволили визначити поняття конкретного виду готовності – готовності особистості до конструктивного самоствердження.

Стратегія конструктивного самоствердження ґрунтується на особливому виді самовідношення, яке філософи Р. Гегель, І. Кант, Ф. Ніцше, П. Тілліх, А. Шопенгауер та інші визначили як етичне самовідношення, яке є механізмом самовизначення в собі егоїстичного початку і сприйняття себе як частини людського співтовариства. У дослідженнях Г. Балла, І. Беха, В. Серікова, І. Якиманської людина розглядається як неповторна унікальна цілісність, якій притаманний певний ступінь свободи від зовнішньої детермінації завдяки тим цінностям, якими вона керується. Педагогічну технологію саморозвитку особистості було запропоновано Г. Селевко, метою якої є створення та підтримка у студентів домінанти на самовдосконалення, на усвідомлене і цілеспрямоване покращення особистістю самої себе.

Необхідність особистісного самовдосконалення розглядається у контексті компетентнісного підходу в освіті (І. Єрмаков, В. Серіков, А. Мітяєва, В. Пузиревський, А. Хуторський), який сприяє формуванню спеціаліста, здатного до саморозвитку.

Недостатньо розробленими у педагогіці залишається зміст педагогічної підтримки студентів фаху “Соціальна робота” та соціальна педагогіка в освітньому процесі з проблеми самоствердження.

Мета статті – визначити сутність поняття “внутрішня детермінація” та “особистісне самовдосконалення”, проаналізувати основні чинники, що впливають на формування внутрішньої активності майбутнього фахівця соціальної сфери в сучасному навчально-виховному процесі педагогічного університету, розкрити проблему самоствердження студентів університету соціального фаху.

Проведене дослідження щодо самоствердження 156 студентів психолого-педагогічного факультету Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка дозволило виявити такі особливості: переважаючою в середовищі студентів є стратегія самопригнічення (58% випробовуваних). Відсоток студентів, які віддають перевагу стратегії домінування, невисокий (11% випробовуваних), але їх поведінка виступає еталоном для решти студентів, зводиться в ранг ідеального. Суб'єкти негативних стратегій самоствердження (самопригнічення і домінування) не вважають себе творцями своєї особистості, авторами своїх вчинків, вичікують, коли зможуть “зажити посправжньому (споживча психологія). Їм не відкрилася цінність дійсної дружби, краса людських відносин. У їх емоційній сфері домінує цинічне ставлення до людей (до батьків, викладачів, однолітків), що викликано цілим рядом соціально-психологічних причин: деструктивністю відносин між студентами і їх батьками, недостатнім рівнем культури викладачів, конфліктним характером внутрішньокolleктивних відносин, посиленням негативних особливостей характеру студентів. Отже, багатьом зі студентів властиві деструктивні стратегії самоствердження – стратегія самопригнічення і домінування, у зв'язку з чим дослідження механізмів формування в освітньому процесі готовності до конструктивного самоствердження (у сімейному житті, професійній, цивільній діяльності) представляє особливу соціальну значущість.

Специфіка біосоціальної природи феномена конструктивного самоствердження в роботах І. Канта, А. Шопенгауера, А. Адлера, К. О. Абульханової-Славської, Л. О. Кандиловича й інших, вивчення функцій самоствердження в розвитку особистості дозволили визначити поняття готовності особистості до конструктивного самоствердження. Центральним, детермінуючим компонентом, що впливає на характер самоствердження у всіх сферах життєдіяльності в юнацькому віці, є емоційний компонент у структурі самосвідомості особистості – самоставлення. Стратегія конструктивного самоствердження ґрунтується на особливому виді самоставлення, яке філософи І. Кант, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, П. Тілліх, Р. Гегель та інші визначили як етичне самоставлення, є механізмом самовизначення в

собі егоїзму і сприйняття себе як частини людського співтовариства, на основі цілісного стійкого характеру набуває відчуття власної гідності, яка зберігає у складних ситуаціях вибору етичне самоствавлення. За твердженням П. Тілліха, найбільшого розвитку досягає людське самоствавлення, при якому людина не лише прагне бути частиною людського співтовариства, але має “мужність бути собою” [8, с. 32]. Ці взаємозв’язки дозволили зробити висновок, що системоутворюючими елементами цілісного відчуття власної гідності є підтримка цінності власного “Я” без зниження цінності “Я” іншої людини, відчуття особистої відповідальності за свою поведінку перед суспільством і самим собою; здібність судити себе з позицій загальнолюдських цінностей, позитивне ставлення до критики як умови особистісного зростання, об’єктивна самооцінка. Засобами формування етичного самоствавлення особистості є екзистенціальні здібності та соціальні вміння. Екзистенціальними здібностями представники гуманістичної психології А. Маслоу, К. Роджерс та інші називають такі емоційні та вольові властивості, які дозволяють відчувати себе частиною людства, відчувати цінність буття, бути незалежним від чужих думок, відкритим досвіду, наслідувати в житті етичні цінності, проявляти творчий підхід у вирішенні життєвих завдань, бачити сильні і слабкі сторони в собі й інших людях. Такі здібності є засобом збагачення ціннісної свідомості особистості, її мотиваційної сфери. Соціальні вміння розглядаються психологами як механізм підтримки в робочому стані конструктивної міжособистісної взаємодії. Дані вміння включають: уміння проектувати свою поведінку в різних сферах свого буття, особистісне зростання, уміння саморегуляції, самооцінювання, ініціації спілкування, протистояння спробам маніпулювати собою, надання самопідтримки у складних життєвих ситуаціях. Відтак готовність особистості до конструктивного самоствавлення визначається як активно-дієвий стан мобілізації комплексу особистісних утворень: етичного самоствавлення, соціальних умінь, екзистенціальних здібностей – для самоствавлення на соціально-ціннісній основі.

Аналіз робіт О. С. Белкіна, Р. Драйкурса, С. В. Кривцової, А. С. Макаренка й інших дослідників дозволили представити методiku формування готовності студентів до конструктивного самоствавлення [2]. У педагогічній науці дослідники теж підкреслюють необхідність підвищення суб’єктного компонента особистості майбутнього фахівця соціальної сфери у процесі його професійного саморозвитку у вищому навчальному закладі, оскільки лише перетворення майбутнього соціального педагога і соціального працівника в “суб’єкта, зацікавленого у самозміні, зумовлює його подальше становлення як професіонала, здат-

ного до побудови своєї діяльності, її зміни і розвитку” [1, с. 8]. У концептуальному словнику-довіднику з педагогічної акмеології суб’єктна активність визначається як “активність, що розвивається, організується й контролюється самим суб’єктом” [5, с. 103]. Відтак, суб’єктна активність підкреслює внутрішню детермінацію діяльності особистості. Становлення суб’єктної активності пов’язане зі створенням її ядра, що виражається у зміні співвідношення між “зовнішнім” і “внутрішнім”: “зовнішнє” через “внутрішнє”. У даному контексті “зовнішнім” є зовнішні (об’єктивні) фактори, що впливають на професійну підготовку особистості студента: вимоги професійної діяльності та навколишнє соціокультурне оточення (насамперед, соціально-економічні умови та характер і якість організації освітнього середовища у вищому навчальному закладі). Так, сьогодні найвагомішим чинником, що зумовлює зміни в особистісному розвитку, є соціальні процеси, докорінна перебудова суспільства. Ті цінності, які раніше вважались абсолютними, руйнуються, водночас знижується соціальний контроль. Старі норми вже не діють, а нових ще немає або вони поки що не закріпилися. Характерною для такого кризового періоду є помітна деморалізація суспільства. У зв’язку з переходом до ринкової економіки в Україні спостерігається процес становлення системи цінностей, які відображають ринкові орієнтації на матеріальне забезпечення життя, економічні чинники починають суттєво впливати на характер поведінки людини. З’являється “новий тип людини”, яка ринково орієнтована на добування коштів, має діловий хист і понад усе ставить матеріально забезпечене життя [7, с. 136-137].

В основу методики трансформації стратегій самопригнічення і домінування у стратегію конструктивного самоствердження покладений диференційований підхід до студентів – суб’єктів різних стратегій самоствердження, використання розвиваючого потенціалу негативних стратегій самоствердження. Методологічною підставою змісту диференційованого підходу з’явився особистісно зорієнтований підхід, що дозволяє визначити розвиваючий потенціал негативних стратегій самоствердження, специфічні принципи, методи і прийоми роботи з домінуючими студентами, суб’єктами стратегії самопригнічення. Диференційований підхід щодо суб’єктів стратегії самопригнічення полягає в активізації пізнання студентів свого творчого потенціалу, розвитку вмій проєктувати сфери майбутнього (сім’я, професійна кар’єра, особистісне зростання), а також ряду інших соціальних умінь і екзистенціальних здібностей: протистояти спробам маніпулювати своєю особою, відчувати цінність буття, надавати самопідтримку в складних життєвих ситуаціях, ініціювати спілкування.

Диференційований підхід щодо суб'єктів стратегії домінування полягає в розвитку цілісного відчуття власної гідності (підтримка цінності власного "Я" без зниження цінності "Я" іншої людини), самовизначенні в системі духовних життєвих цінностей, баченні сильних і слабких сторін у собі й інших людях. Базовим у в трансформації негативних стратегій у конструктивну стратегію самоствердження є:

– для студентів, які віддають перевагу стратегії домінування: лідерські здібності, незалежність, відвертість досвіду, організаторські вміння, енергійність, товарицькість, цілеспрямованість, завзятість;

– для студентів, які віддають перевагу стратегії самопригнічення: установка на безконфліктність, терпимість у ставленні до іншої людини, орієнтування на особистісне спілкування. Диференційований підхід виступає педагогічним засобом що сприяє корекції внутрішньокolleктивних відносин, відносин між студентами і викладачами, їх батьками, основою створення гуманізуючого середовища розвитку, необхідного для зміцнення базового конструкта готовності до конструктивного самоствердження, цілісного відчуття власної гідності. Виділяємо такі етапи диференційованого підходу: організації міжособистісної, групової, колективної взаємодії, прогностичний, діяльнісний, результативно-рефлексійний, що включають ефективні методи і прийоми роботи з суб'єктами негативних стратегій самоствердження, види діяльності, які сприяють розвитку структурних компонентів готовності студентів соціальної сфери до конструктивного самоствердження [2].

Внутрішніми факторами впливу на професійну підготовку студента є: рівень розвитку професійної свідомості та самосвідомості (ступінь усвідомленості та розуміння самого себе, сформованості "Я-концепції") та сформованість індивідуальної системи ціннісних орієнтацій. Так, професійну самосвідомість визначають як "усвідомлення себе як суб'єкта педагогічної діяльності, самооцінка професійно необхідних знань і професійно значущих якостей особистості" [3, с. 274]. Стрижнем професійної самосвідомості є цінності та ціннісні орієнтації. Ціннісні орієнтації особистості – це найважливіші елементи її структури, які закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань та відмежовують важливе, суттєве для даної людини від несуттєвого. Цінності, взаємодіючи з потребами, спонукають особистість до активності у сфері саморозвитку, що виявляється, передусім, у формуванні суб'єктності. Це підтверджується теоріями регуляції психічної активності особистості (Ш. Надирашвілі, В. Отрут, Д. Узнадзе, В. Ядов), які доводять, що вольова активність

регулюється цілковито цінностями індивіда. За умови ціннісного ставлення студента до себе, до навчання, до майбутньої діяльності професійна підготовка набуває значущості, наповнюється особистісним смыслом, почуттями та забезпечує позитивну самооцінку [7, с. 138].

Внутрішнім, суб'єктивним джерелом активності, що визначає самовдосконалення, є потреба зробити себе кращим, й саме вона врешті-решт детермінує процес самооцінки особистості. Коли із такою потребою співпадає мета, тоді процес самовдосконалення набуває цілеспрямованого характеру, а сама потреба тепер існує як певний синтез. Потреба перетворюється на стійкий усвідомлений інтерес, що стає спрямованим спонукальним мотивом діяльності, має емоційно-ціннісну визначеність і сприяє вибору засобів задоволення потреби та досягнення мети. Визначальною змістовною ознакою самовдосконалення як процесу самостійного, цілеспрямованого, творчого руху майбутнього фахівця до вершин особистісного розвитку виступає моральність, поза якою "вдосконалення стає напрацюванням часткових умінь, втрачаючи свій гуманістичний зміст, людинотворчу спрямованість" [4, с. 5; 7, с. 139].

Таким чином, самовдосконалення особистості базується на специфічній внутрішній активності людини, що є "ціннісним способом моделювання, структурування та самоздійснення особистістю діяльності, спілкування і поведінки" [6, с. 11; 7, с. 139]. "Особистісним способом співставлення себе з іншими людьми, визначення своєї позиції й тим самим самовизначення" [6, с. 12; 7, с. 139], це характеристика, що проявляється у вільній, свідомій, внутрішньо необхідній діяльності. Ми вважаємо, що така внутрішня активність – це діяльнісне моральне ставлення до світу, до інших людей, в якому суб'єкт виступає як активний носій моральних цінностей. Особливістю активності є її добровільний характер: вона здійснюється не з примусу, а за велінням серця, що детермінує самооцінку процесу самовдосконалення як діяльності, що породжена не потребою, а бажанням. Отже, самовдосконалення є одним із механізмів самозростання особистості. Його формами виступають самопізнання і самоактивність, а основою – воля у формі самодетермінації.

Формуючий експеримент довів ефективність такого підходу. Встановлено, що готовність до конструктивного самоствердження у студентів експериментальної групи на третьому курсі навчання складає 71%, у контрольних групах на третьому курсі навчання – 36%. Характер дослідження дозволив відстежити успішність життєдіяльності вихованців експериментальної групи після завершення навчання в університеті у процесі подальшої навчальної та професійної діяльності. Наголошується-

є націленість молодих людей на подальше професійне й особистісне зростання у даних сферах діяльності, самовдосконалення.

Таким чином, суб'єктна позиція майбутнього фахівця соціальної сфери сприяє реалізації внутрішнього потенціалу та позитивно впливає на процес професійного й особистісного становлення. Зовнішніми факторами, що впливають на професійну підготовку особистості студента та на його активність із саморозвитку, постають вимоги професійної діяльності та навколишнє соціокультурне оточення (насамперед, характер і якість організації освітнього середовища у вищому навчальному закладі). Внутрішніми факторами є рівень розвитку професійної свідомості та самосвідомості (ступінь усвідомленості й розуміння самого себе, сформованості Я-концепції) та сформованість індивідуальної системи ціннісних орієнтацій). Внутрішня детермінація особистісного самовдосконалення – здатність особистості спричиняти внутрішні зміни за допомогою актуалізації та реалізації своїх внутрішніх ресурсів. Особистісне самовдосконалення можна розглядати як процес самостійного цілеспрямованого творчого руху майбутнього фахівця до вершин особистісного розвитку.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямі можуть стати дослідження особливостей утворення ціннісно-мотиваційної сфери особистості майбутнього фахівця, що визначають формування потреби в особистісному самовдосконаленні.

1. *Байрамкулова Т. Д.* Педагогические условия самоутверждения личности подростка в учебной деятельности: дисс... канд. педаг. наук: 13.00.01 / *Т. Д. Байрамкулова*. — Карачаевск, 2004. — 185 л.
2. *Козел В. И.* Формирование готовности личности к конструктивному самоутверждению: учебно-метод. пособие / *В. И. Козел*; под ред. *К. В. Гавриловец*. — Барановичи : РИО БарГУ, 2009. — 240 с.
3. *Козырева Н. А.* Самоутверждение личности школьника в учебной деятельности : дисс... канд. педаг. наук : 13.00.01 / *Н. А. Козырева*. — Саратов, 2000. — 244 л.
4. *Лантева Г. Г.* Педагогические условия формирования мотивации самоутверждения у младших школьников : дисс... канд. педаг. наук : 13.00.01 / *Г. Г. Лантева*. — Воронеж, 1999. — 138 л.
5. *Лебедев С. А.* Стратегии профессионального самоутверждения в педагогической деятельности : дисс... канд. психол. наук : 19.00.07 / *С. А. Лебедев*. — Санкт-Петербург, 2002. — 163 л.
6. *Никитин Е. П.* Феномен человеческого самоутверждения / *Е. П. Никитин, Н. Е. Харламенкова*. — СПб : Алетея, 2000. — 215 с.
7. *Северіна Т. М.* Внутрішня детермінація як основа особистісного самовдосконалення майбутнього педагога / *Т. М. Северіна* // Проблеми сучасної педа-